

УДК 316.62+159.9+378.14

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2022.3.9>**Галина КОВАЛЬЧУК**

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, проспект Перемоги, 54/1, Київ, Україна, 03057

ORCID: 0000-0002-8328-1471

Юрій БАНІТ

здобувач кафедри педагогіки та психології

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, проспект Перемоги, 54/1, Київ, Україна, 03057

ORCID: 0000-0003-2078-997X

Galyna KOVALCHUK

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor Pedagogic and Psychology Department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Peremohy Avenue, 54/1, Kyiv, Ukraine, 03057

ORCID: 0000-0002-8328-1471

Yury BANIT

Aspirant at Pedagogic and Psychology Department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Peremohy Avenue, 54/1, Kyiv, Ukraine, 03057

ORCID: 0000-0003-2078-997X

ПІДПРИЄМНИЦЬКА ТВОРЧІСТЬ ЯК ЧИННИК ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я У КОНТЕКСТІ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ

ENTREPRENEURIAL CREATIVITY AS A FACTOR OF MENTAL HEALTH IN THE CONTEXT OF MASS CONSCIOUSNESS

Статтю присвячено дослідженню актуальної для сучасної теоретичної та практичної психології проблеми – забезпечення психічного здоров'я у контексті локальних соціальних утворень. Показано відмінності окремих підходів до понятійного тлумачення терміну «психічне здоров'я» в українській та зарубіжній теорії та практиці.

Мета статті: висвітлити можливості підприємницької творчості як вагомого чинника забезпечення психічного здоров'я та соціальної інтеграції для соціальної взаємодії та соціально-орієнтованого навчання у процесі професійної підготовки студентів – майбутніх економістів.

Значну увагу приділено аналізу змісту і чинників психічного здоров'я у контексті його значимості для соціально-економічного розвитку місцевих громад. Підкреслено значимість психічного здоров'я й психологічного благополуччя для соціальної інтеграції та згуртованості локальних спільнот. Зазначено важливість трудової активності й творчості як чинників психічного здоров'я на індивідуальному рівні. Обґрунтовано зворотний вплив економічної (підприємницької) продуктивності на забезпечення психічного здоров'я.

Подано результати дослідження щодо методів розвитку соціальної згуртованості в процесі професійної підготовки майбутніх економістів засобами підприємницької творчості.

Здійснено спробу зафіксувати роль підприємницької творчості для розвитку навичок спільної діяльності та формування згуртованості учасників робочих груп. Підприємницьку творчість представлено як чинник для реалізації власних здібностей і потенціалу, щоб працювати продуктивно і плідно і приносити користь своєму оточенню.

Розкрито деякі відмінності взаємодії студентів як учасників спільнот у соціальних мережах, з урахуванням теорії соціального проникнення. Вперше представлено авторську позицію щодо можливостей і методів розвитку спільної підприємницької творчості у фаховій підготовці студентів-майбутніх економістів при вивченні дисциплін психолого-педагогічного циклу. На основі емпіричного дослідження зроблено висновок, що в процесі професійного навчання студентів – майбутніх економістів доцільно знайомити з різними засобами та змістом забезпечення психічного здоров'я. Для цього в процесі вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу (наприклад, психологія і педагогіка) студенти знайомляться з поняттями психічного здоров'я, психологічного благополуччя, суб'єктивного благополуччя, аналізують чинники і детермінанти цих феноменів, інструменти підприємницької творчості для забезпечення та відновлення психічного здоров'я. Обґрунтовано застосування дидактичних завдань проектного характеру в мікрогрупах для інтеграції взаємозв'язків фахових та соціально-психологічних компетентностей майбутніх економістів, які є засадничими для забезпечення психічного здоров'я.

Ключові слова: психічне здоров'я, психологічне благополуччя, масові психічні явища, соціальна інтеграція, Я-концепція, самоуправління, СМС, підприємницька компетентність, спільна підприємницька творчість.

The article is devoted to the study of a problem relevant for modern theoretical and practical psychology - provision of mental health in the context of local social formations. The differences of individual approaches to the conceptual interpretation of the term "mental health" in Ukrainian and foreign theory and practice are shown.

The purpose of the article: to highlight the possibilities of entrepreneurial creativity as an important factor in ensuring mental health and social integration for social interaction and socially oriented learning in the process of professional training of students - future economists.

Considerable attention is paid to the analysis of the content and factors of mental health in the context of its significance for the socio-economic development of local communities. The importance of mental health and psychological well-being for social integration and cohesion of local communities is emphasized. The importance of labor activity and creativity as factors of mental health at the individual level is indicated. The inverse influence of economic (entrepreneurial) productivity on the provision of mental health is substantiated.

The results of the study on the methods of developing social cohesion in the process of professional training of future economists by means of entrepreneurial creativity are presented.

Some differences in the interaction of students as members of communities in social networks are revealed, taking into account the theory of social penetration. For the first time, the author's position is presented regarding the possibilities and methods of developing joint entrepreneurial creativity in the professional training of students-future economists when studying the disciplines of the psychological-pedagogical cycle.

Conclusion. On the basis of empirical research, it was concluded that in the process of professional training of students - future economists, it is advisable to familiarize them with various means and contents of mental health care. For this, in the process of studying the disciplines of the psychological and pedagogical cycle (for example, psychology and pedagogy for economists), students get acquainted with the concepts of mental health, psychological well-being, subjective well-being, analyze the factors and determinants of these phenomena, tools of entrepreneurial creativity for provision and restoration of mental health. The use of didactic tasks of a project nature in microgroups for the integration of interrelationships of professional and socio-psychological competences of future economists, which are essential for ensuring mental health, is substantiated.

Key words: mental health, mass mental phenomena, perception, I-concept, self-management, СМС, entrepreneurial competence, joint entrepreneurial creativity.

Актуальність дослідження. Феномен психічного здоров'я має важливе значення для кожної соціально-економічної спільноти. Зміст психічного здоров'я характеризує повноту психологічного задоволення й суб'єктивного благополуччя, відповідність поведінкових реакцій, адекватну соціальну інтеграцію, що підтримує певний соціальний статус. Забезпечення якості психічного здоров'я на первинному індивідуальному рівні кожного члена спільноти сприяє ефективності та якості життя на вищих рівнях соціальної комунікації (групи, колективу, фахової спільноти тощо). Проблема забезпечення належного рівня психічного здоров'я особливо актуалізована в період загострення масових психічних явищ в екстремальних умовах (соціальних панічних настроїв, суспільного песимізму, впливів пандемічного характеру, політичного й техногенного тиску, військових конфліктів тощо).

Сучасні акценти у програмах заходів для забезпечення психічного здоров'я переважно стосуються надання допомоги при певних розладах психіки й поведінки, проведення просвітницьких ініціатив, реалізації освітніх проектів у психотерапевтичних методах [15]. Відзначається, що необхідними для психічного здоров'я є уміння соціальної взаємодії. Зазначається важливість фізичної, трудової активності й творчості як чинників психічного здоров'я на індивідуальному рівні. Психічне здоров'я тут розглядається як умова відповідної соціальної інтеграції. Однак, майже не досліджується значення економічної активності, зокрема підприємницької

діяльності й творчості для забезпечення психічного здоров'я на різних рівнях соціальної взаємодії.

З урахуванням вищезазначеного, **метою даної статті** є висвітлити можливості підприємницької творчості як вагомого чинника забезпечення психічного здоров'я та соціальної інтеграції для соціальної взаємодії та соціально-орієнтованого навчання у процесі професійної підготовки студентів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Теоретичне підґрунтя для нашого дослідження становлять теоретичні підходи до аналізу феномену «психічного здоров'я», його компонентів, детермінант, ознак, індивідуального та суспільного значення тощо. Психічне здоров'я активно досліджується та розглядається у багатьох наукових і суспільних сферах – медицини, охорони громадського здоров'я, психології, освіти, соціології, державного управління, антропології тощо. Це забезпечує комплексний міждисциплінарний підхід до даної проблеми. Питання психічного здоров'я пов'язані з різними аспектами розвитку особистості, кар'єри, сім'ї, поведінки у кризових ситуаціях, поширення масових деструктивних станів, депресій, стресів, панічних настроїв, фобій тощо.

Багато заходів з охорони психічного здоров'я ґрунтуються на понятті «відновлення». Тут визначальним є те, чи ми ведемо життя, яке хочемо, чи досягаємо своїх особистих цілей, чи є в нас друзі, чи маємо зв'язки з громадою, чи ми робимо внесок і чи

висловлюємо вдячність певною мірою. «Відновлення пов'язане з максимальним використанням своїх навичок та здібностей, коли ви будете те життя, до якого прагнете». Традиційне та клінічне розуміння відновлення ... стосується здобуття контролю над своєю ідентичністю та життям, ведення життя, яке має значення – в межах роботи, стосунків чи громадської залученості [26, с. 3-5].

Близьким до поняття «психічне здоров'я» вчені вважають психологічне благополуччя, психологічне здоров'я, задоволеність життям, суб'єктивне благополуччя (Дворник М., Дубина Л., Забаровська С., Каргіна Н., Левенець Н., Лефтеров В., Heidrich Susan, Ryff & Keyes та ін.). До складників стану психічного здоров'я вчені відносять позитивні стосунки з іншими, внесок у благополуччя інших, відчуття компетентності та спроможності здійснювати осмислену активність, наявність персональних цілей, самоповага та оптимізм (Дворник М., 2020) [6]. На основі наведеного, можемо вважати, що феномен психічного здоров'я має комплексний зміст, його компонентами якраз і є психологічне благополуччя, конструктивна активність та соціальна інтеграція, які формуються на ресурсах гедоністичної та евдемонічної традицій (Каргіна Н. В., 2019) [12].

Левенець Н. (2021) аналізує поширені підходи до розуміння сутності психологічного благополуччя: базові (гедоністичний та евдемонічний), а також інтегрований, аксіологічний та суб'єктно-вчинковий підходи [16]. Для цілей нашого дослідження представляють інтерес *інтегрований підхід* (згідно теорії самодетермінації задоволення життям та рух до самореалізації розкриваються через організацію життєвої активності людини та взаємодію з соціумом, це визначає здатність до особистісного зростання, соціальної інтегрованості, благополуччя, самоконгруентності, психологічного здоров'я, яке характеризує як особистісний аспект життя так і стосунки з соціумом) та *суб'єктно-вчинковий підхід* («передбачає розуміння людини як цілісної інтегрованої самодіяльної істоти, що здатна на здійснення високоморального, відповідального вчинку, та вільного, творчого діяння, що є її способом автентичного буття»; тут стан психологічного благополуччя означає відчуття змістовної наповненості й цінності життя як засобу досягнення і внутрішніх і соціально-орієнтованих цілей.) [16, с. 16].

Американські дослідники (Ryff, Keyes, 1995) обґрунтовують, що структура психологічного благополуччя включає шість компонентів: автономія, оволодіння оточу-

ючим середовищем, особистісне зростання, позитивні стосунки з іншими, мета в житті, самоприйняття (*За даними Американської психологічної асоціації: PsycINFO (c) 2016 APA*). На думку більшості вчених, благополуччя – це не тільки відсутність захворювань чи недомагань, а складна комбінація фізичного, психічного, емоційного й соціального стану здоров'я людини. Значення психологічного благополуччя впливає також на мету людського життя [22]. Про значення суб'єктивного локусу контролю для стану психічного здоров'я також наголошують американські вчені Gardner, Deborah & Helmes, Edward (1999) [7].

Лефтеров В. О. (2013) акцентує, що психологічне здоров'я людини насамперед пов'язане з її психологічним благополуччям, якістю життя в цілому, розрізняє поняття «актуальне психологічне благополуччя» й «ідеальне психологічне благополуччя», у якому уявлення про «ідеальне» виступає глобальним інструментом оцінки людиною свого буття. Автор обґрунтовує зв'язок психологічного благополуччя з особистісними якостями та соціальними характеристиками самої людини (сенсожиттєвими орієнтаціями, суверенністю психологічного простору, стратегіями життя тощо), й наголошує на важливості вивчення психологічного здоров'я та благополуччя особистості в екстремальних умовах життєдіяльності, із посиленням природних, антропогенних і техногенних впливів на людину. «Антропологічна теорія розглядає психологічне здоров'я як стан, що характеризує процес і результат нормального розвитку суб'єктивної реальності в межах індивідуального життя. ... норма психологічного здоров'я є те краще, що можливе в конкретному віці для конкретної людини за відповідних умов розвитку» [17, с. 48].

В загальноприйнятих теоріях здоров'я і благополуччя ключовими є аспекти позитивного функціонування людини в спільноті. Важливим для нашого дослідження є також висновок Heidrich, Susan & Ryff, C.D. (1993) про те, що існує тісний взаємозв'язок між фізичним і психічним здоров'ям, який опосередковує система «Я» (Я-концепція). Автори розглядають такі опорні точки: соціальна інтеграція («Я» щодо соціальної структури), соціальні порівняння («Я» щодо інших), та внутрішня самооцінка. Визначальними чинниками встановлені соціальна інтеграція та соціальні порівняння, зокрема, *сприятливі соціальні порівняння допомагають зберегти психічне здоров'я*. До особистісних результатів психічного здоров'я дослідники віднесли

стресостійкість, благополуччя і результати розвитку [9].

З вищенаведеного огляду великого спектра першоджерел щодо суті, забезпечення та відновлення психічного здоров'я можемо зробити узагальнення, що на теперішній час в основному визначено методологічні засади вирішення цієї проблеми, проаналізовано компоненти, чинники й ресурси збереження психічного здоров'я, схарактеризовано заходи і методи охорони психічного здоров'я [8; 11; 14; 18; 25; 26]. Однак, ще недостатньо досліджень взаємозалежності й зв'язку індивідуального психічного здоров'я та соціальної взаємодії учасників спільнот, а також зворотного впливу економічної активності суб'єкта соціальних відносин (економічних чинників) на забезпечення психічного здоров'я, що й спричинило наш інтерес до питання можливостей економічної (підприємницької) творчості для збереження психічного здоров'я з молодих літ.

Методи дослідження: переважно на базі теоретичних досліджень, експериментальних спостережень та відповідей, отриманих у ході опитувань та бесід зі студентами. Дослідження являє собою попередній тест дизайну розвитку підприємницької творчості майбутніх економістів у процесі професійного навчання. Група осіб, які брали участь у дослідженні протягом 2020-2022 рр., складається зі студентів 1-х, 3-4-х курсів спеціальності «фінанси» й «економічна та бізнес-освіта» КНЕУ, віком від 17 до 20 років, загалом понад 650 осіб. Для цілей цього дослідження вибірка розглядається як гомогенна, оскільки немає значущої різниці в результатах дослідження між учасниками всередині самої групи. Участь студентів у цьому дослідженні (в опитуваннях і виконанні завдань) була абсолютно добровільною і не пов'язаною з поточним та підсумковим оцінюванням, студентам було повідомлено про підготовку аналітичної статті.

Виклад основного матеріалу.

Хороше психічне здоров'я і благополуччя необхідні кожному для того, щоб вести повноцінне життя, повністю реалізувати свій потенціал, брати продуктивну участь у житті наших спільнот і демонструвати життєстійкість перед викликами страждань (д-р Тедрос Адханом Гебрейесус, Генеральний директор Всесвітньої організації охорони здоров'я, 2022) [25, с. v]. В Комплексному плані дій ВООЗ (2022) психічне здоров'я концептуально представляється як стан благополуччя, при якому *індивід матеріалізує власні здібності, може справлятися з нормальними життєвими стресами, може працювати*

продуктивно і плідно і здатний приносити користь своєму оточенню. Доведеним фактором психічних розладів є соціально-економічні негаразди, які людина переживає в юному віці. Стосовно дітей основна увага приділяється аспектам розвитку, наприклад оволодіння позитивним відчуттям своєї особистості, здатністю оволодівати думками, емоціями і будувати соціальні стосунки, а також здатність навчатися й набувати знань, що, зрештою допомагає забезпечити їх усесторонню участь у житті суспільства [25].

Значимість психічного здоров'я та психічного благополуччя підкреслюється у Європейській декларації з охорони психічного здоров'я, в якій визначено ці найважливіші передумови для хорошої якості життя і продуктивної діяльності окремих осіб, сімей, місцевих спільнот і народів загалом, так як вони дозволяють людям сприймати своє життя як повноцінне й значиме і бути активними й креативними членами громади [8; 11]. Найважливіша мета зусиль з охорони психічного здоров'я полягає у забезпеченні більш високого рівня благополуччя й повсякденного функціонування людей, з використанням їх сильних сторін на наявних ресурсів, для підвищення їх стійкості до зовнішніх негативних впливів та посилення захисних зовнішніх факторів (EUR/04/5047810/6) [11].

На думку вітчизняних фахівців, психологічно здорова людина – життєрадісна і творча, відкрита до пізнання себе і світу, усвідомлює власні відчуття, приймає саму себе, визнає цінність інших людей. «Така людина покладає відповідальність за своє життя перш за все на саму себе і отримує уроки з несприятливих ситуацій. Її життя наповнене сенсом, хоча вона не завжди формулює його для себе. Вона знаходиться в постійному розвитку і, звичайно, сприяє розвитку інших людей» [18].

У міжнародних документах зазначається значимість місцевого контексту щодо ризику виникнення проблем в області психічного здоров'я. Зокрема, до вразливих окремих осіб та соціальних груп відносять, зокрема, людей, які живуть у злиднях і крайній нужді, дітей в умовах жорстокого поводження, дискримінованих і стигматизованих осіб, людей, які зазнають порушення прав людини, які опинилися в умовах конфліктів, природних і гуманітарних катастроф. Новим явищем відзначають погіршення психічного здоров'я у безробітній молоді, а також у зв'язку з надмірною робочою завантаженистю і стресом, особливо у працюючих жінок. До макроекономічних чинників віднесено насамперед глобальну фінансово-економічну кризу [25, с. 2].

Українські фахівці вказують кілька груп ознак погіршення психічного здоров'я [18]. Так, до *емоційно-когнітивних ознак* відносять такі: пригнічений настрій, тривале необґрунтоване відчуття тривоги, дратівливість, прояви злості до себе та оточуючих, повторювані негативні думки про себе, про оточуючих, про майбутнє, знижена концентрація і увага, апатія, неухважність. До *соціальних ознак* відносять: відсутність бажання спілкуватися з людьми, труднощі з функціонуванням в колективі; надмірна соціальна активність в реальному житті або в соціальних мережах, залежність від соцмереж, інтернет-залежність; труднощі в комунікації з реальними людьми; зловживання алкоголем, наркотичними речовинами, ліками (застряглий тип особистості); проблеми в навчанні або на роботі при виконанні завдань; відсутність життєвих інтересів, мотивації. Є також і низка фізіологічних ознак.

Як впливає із вищевказаного, психічне здоров'я є індивідуальною характеристикою людини, водночас визначає якість соціальної інтеграції членів спільнот і загалом суспільного життя. Характеристика окремих компонентів психічного здоров'я визначається акцентами досліджень та уваги на певних аспектах цього феномену. Так, на думку норвезьких дослідників, покращення психічного здоров'я пов'язано з підвищенням рівня соціокультурної інтеграції у спільноті. Тобто, розвиток спільноти, соціальна підтримка, інтеграція у місцеву спільноту – усе це сприяє забезпеченню й підтриманню психічного здоров'я, а найбільш дезінтегровані спільноти демонструють слабке психічне здоров'я (Sørensen, Tom & Mastekaasa, Arne & Kleiner, Robert & Sandanger, Inger & Vøe, Nils & Klepp, Olav, 2004) [23]. Активна й продуктивна взаємодія членів спільноти дає змогу також формувати «грамотність щодо благополуччя», здібності (якими ми можемо бути і що ми можемо робити), здатність використовувати мову про благополуччя для забезпечення благополуччя (Oades, L. G., Ozturk, C., Hou, H., & Slemm, G. R., 2020) [19].

Важливе значення для формування психічного здоров'я мають освіта і досвід роботи, що визначають і відмінності в життєвих цілях. Дослідження показують краще самопочуття людей з партнерами, сім'єю та освітою, що впливають на благополуччя у праці. Більш високий рівень освіти пов'язаний з відчуттям щастя і задоволення і сильно впливає на доходи (Ruff Carol & Heidrich Susan, 1997) [21]. Дослідники вказують помітні вікові відмінності предикторів психологічного бла-

гополуччя: для молодих людей це життєва (професійна) діяльність, для середнього віку – вплив сім'ї та друзів, у старшому віці – попередня робота й навчальний досвід. Для особистісного зростання у молодих людей важливими позитивними предикторами виявились атипові стресові переживання (ненормативні події) [21].

Забаровська С., Дубина Л. (2022) обґрунтовують, що «психологічне благополуччя особистості можна розуміти як інтегрований, досить стійкий психологічний стан, який виявляється у переживанні задоволеності від життя та відчутті повноти власного функціонування», «у структурі психологічного благополуччя особистості значне місце займає суб'єктивне ставлення, тобто ставлення самої особистості до себе, інших людей, власного життя, майбутнього. У значній мірі ставлення визначає оцінку явищ і подій життя, спосіб реагування та інтерпретацію досвіду» [27].

Отже, розумова та фізична активність, самоконтроль, особистісне зростання, освітній рівень, професійна діяльність, життєва цілеспрямованість, фінансова достатність, соціальна інтеграція – загальні універсальні чинники, що створюють фундамент для конструкції психічного здоров'я й благополуччя.

Яким же чином враховувати ці позитивні предиктори психічного (психологічного) здоров'я у процесі навчальної діяльності та професійної підготовки молоді, відповідно до завдань, поставлених у документах міжнародного й національного законодавства?

Одним із шляхів, названих вище, є формування «грамотності щодо благополуччя». Серед таких: розвиток системи популяризації психічного здоров'я та профілактики психічних розладів за рахунок проведення заходів, що спрямовані на зміцнення інституту сім'ї, підвищення психологічної компетентності педагогів, батьків або осіб, що їх замінюють, з питань збереження психічного здоров'я дітей; здійснення психологами закладів освіти моніторингу ознак, тенденцій, ризиків ... та проведення корекційно-відновлювальної роботи з учнями щодо підтримки їх психоемоційного здоров'я; ... профілактики психічних розладів та вироблення стресостійкості ..., програм у режимі реального часу з основ психічного здоров'я та заходів розвитку стресостійкості цивільного населення. Оптимальний варіант розв'язання проблеми у сфері охорони психічного здоров'я базується на збиранні та аналізі достовірної інформації, концептуальних підходах до служб психічного здоров'я, прикладах розв'язання проблем з психічним

здоров'ям в інших країнах та етичних принципах щодо психічного здоров'я [15].

Однак, очевидно, що цих заходів є недостатньо, й самі по собі вони не відповідають потребам часу і вимогам міжнародних комплексних планів у сфері психічного здоров'я. Європейська декларація (2005) визначає, що сприяння широкому усвідомленню важливого значення психічного благополуччя є серед пріоритетних завдань наступного десятиліття. Психічне здоров'я – одна із найважливіших складових людського, соціального й економічного потенціалу націй, тому охорону психічного здоров'я потрібно розглядати як невід'ємний і необхідний компонент соціальної політики в інших сферах, таких як захист прав людини, соціальне забезпечення, освіта і забезпечення трудової зайнятості [11, с. 8].

Як зазначено вище, сутнісною характеристикою психічного здоров'я визнано *стан благополуччя індивіда* – тобто суб'єктивне відчуття «душевного комфорту», яке «хтось» повинен безпосередньо забезпечити або допомогти забезпечити. Така позиція (якщо вона культивується) призводить до протиставлення індивідуума спільноті, збільшення фрустрації, емоційної деривації, відокремленості від соціальної взаємодії. Для деякої компенсації цих явищ люди беруть участь у соціальних мережах у спосіб «сед-фішинг» (публікація особистих негативних історій і переживань для отримання емоційної підтримки), зрештою, продуктивна соціальна взаємодія ще більше порушується, створюється фон для розгортання таких масових психічних явищ як песимізм (зменшення соціального оптимізму); наростання соціальної напруженості (масові протестні події), у локальних мережних спільнотах (професійне середовище, навчальні соціуми, життєві локації тощо) – цькування, булінг, canceling, позбавлення голосу (no-voting), дискримінація за будь-якими індивідуальними ознаками (вік, гендер, стать, етнічна належність, майновий/соціальний статус тощо). Тобто, у не споріднених спільнотах (не сім'я) психічні розлади й порушення психічного здоров'я є наслідком порушення продуктивної соціальної взаємодії та конкуренції за внутрішній перерозподіл наявних економічних чи соціальних ресурсів тощо.

Вирішення подібних проблем пропонується на рівні місцевих громад / локальних спільнот засобами спеціалізованих тренінгів з відновлення [26], регулярні зустрічі, спільні обговорення та дискусії, «мозкові штурми» щодо ідей, планів, заходів [14]. На індивіду-

альному рівні людині – отримувачу послуг з охорони психічного здоров'я, наприклад, пропонуються такі поради для, які допоможуть визначити свої мрії та цілі [26]: • Поміркуйте над тим, що для вас важливо, наприклад, кар'єра, освіта, належне житло, бути частиною групи чи громади, волонтерство для допомоги іншим або релігійні/політичні переконання. • Пригадайте різні види діяльності чи досвід, які вам приносили задоволення. • Поміркуйте над тим, чого б ви хотіли досягнути у своєму житті. • Поміркуйте над тим, що приносить вам радість – у чому ваша пристрасть? • Погортайте журнали, газети чи пошукайте в інтернеті або поговоріть із друзями та родичами, щоб отримати ідеї.

Як бачимо ці поради мають діяльнісний індивідуалістичний характер, та зрештою потребують наступного самостійного «виходу» назовні у своє соціальне середовище, де людина знову опиняється під тиском можливого нерозуміння і необхідністю побудови нових соціальних зв'язків.

На нашу думку, великі можливості для формування «*грамотності щодо благополуччя*» надає вивчення психолого-педагогічних та економічних дисциплін у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців для галузей економіки та бізнесу. Розглянемо ці можливості на прикладі навчання студентів – майбутніх економістів з дисциплін «Психологія та педагогіка», «Розвиток підприємництва та підприємливості», «Психологія», які викладають на всіх економічних спеціальностях різних курсів (у Київському національному економічному університеті). В рамках названих дисциплін не передбачено окремих тем чи модулів щодо психічного здоров'я. Однак, загалом навчальний дизайн курсів дозволяє включати окремі питання екзистенційного змісту, вивчення яких забезпечує підґрунтя для самопізнання в системі «Я – серед людей», що є складовою власної моделі психологічного благополуччя. Важливими предикторами для формування такої моделі, на нашу думку, є наявність початкового (первинного) досвіду господарської підприємницької діяльності, участь у комп'ютерно-опосередкованих комунікаціях (СМС) та соціальна (мережева) активність, що є елементами соціального проникнення. Комп'ютерно-опосередкована комунікація (СМС) сприяє зменшенню невпевненості щодо себе та інших, викликає саморозкриття, вираження почуттів, думок, страхів, інтимної інформації про себе тощо. Розкриття розуміється як акт прив'язаності й симпатії, що посилюється в комп'ютерному середовищі. Люди сприймають коментарі як

запрошення до висловлювання. Їх зазвичай спонукають до поведінки, яка підтримується їх однолітками, щоб їх не вважали недоречними (Jang, Jeong-woo & Kashian, Nicole & Shin, Soo & Dai, Nancy & Walther, Joseph, 2017) [10].

Соціальна мережева активність виражена через присутність на багатьох платформах, кількість акаунтів у тематичних, авторських і загально-інформаційних мережах, коментажну активність¹. Усе це забезпечує створення причетності до певної спільноти, адже прагнення до соціалізації є природним гуманістичним процесом. Соцмережі (СМ) створюють можливість для спілкування, саморозвитку, доступності інформаційних першоджерел, платформи для розвитку бізнесів та соціальних процесів тощо.

Водночас, індивідуальна активність у СМС та соціальних мережах має і певні несприятливі наслідки, зокрема й для загального стану психічного здоров'я. А саме: непродуктивні витрати часу (мінімальна тривалість перебування в мережі 2,5-3 год. на добу), перевантаження нервової системи різноманітною інформацією, саморозкриття без наступної симпатії та прийняття, зростання тривожності, зміна гормонального фону учасника залежно від змісту інформації, вплив нейро-маркетингу, втрата навичок реального спілкування, обмін символічними повідомленнями, інтернет-залежність, яка призводить до розвитку комплексу неповноцінності, віртуалізація власного «Я» тощо.

Виявлено, що студенти, які мають будьякий досвід господарської (економічної активності) – тобто, мають навички представляти свій продукт (послуги) на локальний соціально-економічний ринок, менше часу проводять у соцмережах загально-інформаційного характеру, мають нижчий рівень тривожності, меншу коментажну активність, меншу залежність від схвалення інших учасників мережі, більший вибір видів активності. Студентам, які мають власний підприємницький результат, мало цікавить мережева активність «просто, щоб поспілкуватися». Їх інтереси спрямовані на перспективу власного розвитку й професійного/ділового самовизначення.

Наявність первинного досвіду господарської детермінують розвиток підприємницької творчості (креативності). На думку Kaur Gurpreet (2022) креативність – це здатність бачити світ по-новому, знаходити приховані закономірності, встановлювати нові зв'язки, генерувати нові ідеї [13]. Креативний та інновацій-

ний підприємець може визначити можливості й створити нову цінність для своїх клієнтів, він здатний вирішити проблеми свого клієнта ще до того як вони усвідомлені. Автори пропонують декілька практик, щоб сприяти розвитку власної креативності²: 1) Мати спрямованість на розвиток, вірити у можливість розвитку здібностей та інтелекту за допомогою власних зусиль і хорошого навчання. 2) Бути відкритими до нових ідей, готовими до експериментування. 3) Практикувати творче мислення, бачити речі по-новому, встановлювати зв'язки між, здавалось би, несумісними речами. 4) Вміти ризикувати і планувати, створювати дорожню карту дій для досягнення своїх цілей. 5) Думати нестандартно. Придумувати нові рішення проблем. 6) Захоплюватись своїм заняттям, адже пристрасть допомагає творчим діям. 7) Не боятися невдач, експериментувати, діяти по-новому. 8) Практикувати «вільне письмо», що сприяє здатності інтерпретації подій. 9) Розвивати «правопівкульне» мислення за допомогою читання, співів, гри, музикування, композиції, малювання тощо. 10) Спілкуватися з іншими творити й інноваційними людьми, це стимулює мислення і надає нові ідеї для праці [13]. Які фактори формують підприємницьку креативність, що зрештою має сприяти розвитку підприємництва й економічному зростанню? Це такі як: (а) знання й освіта; (б) управління проривними технологіями; (в) переливна (*spill-over*) креативність; (г) роль культурного контексту й особистісних якостей; (е) мотиви і стимули; (ф) управління ресурсами; (г) інституційна основа (Panagiotis E. Petrakis & Kyriaki I. Kafka, 2016) [20].

У процесі професійного навчання для студентів є виняткові можливості для розвитку власних здібностей засобами спільної підприємницької творчості через виконання різноманітних міні-проектів, особливо соціального спрямування, у т.ч. й з використанням он-лайн інструментів для бізнес-творчості [1]. На основі здійсненого нами емпіричного дослідження можемо прийти до припущення, що уміння господарської (економічної) активності, які є складниками підприємницької компетентності й підприємницької творчості, є вагомим профілактичним чинником збереження й забезпечення психічного здоров'я на індивідуальному рівні, що створює конструктивний позитивний фон на рівні соціальної взаємодії («Що ми тут робимо?», «Що ми можемо зробити?», «Що ми хочемо зробити», «Що нам потрібно зробити?»). Таким чином людина опиняється у системі «Ми»-«Нам»,

¹ «Коментажна активність» - термін проф. Г.О. Ковальчук. Вжито вперше.

² Адаптований переклад проф. Ковальчук Г.О.

тобто, якщо ти частина спільноти – що ти робиш «Нам» - те, зрештою, й отримувеш «Мені».

Розвиток умінь і навичок такої взаємодії відбувається в рамках навчання за робочою програмою дисципліни із введенням специфічних цілеспрямованих завдань аналітичного, конструктивного й проектного характеру. До таких відносимо, зокрема, дидактичні завдання:

• Самопізнання: аналіз рівнів тривожності, агресивності, нейротизму, локусу контролю, рівня домагань,

• Характеристика технологій цілеутворення, формулювання цілей повсякденної діяльності і навчання, значення постановки цілей у житті людини, навчальній діяльності

• Аналіз соціально-психологічних факторів ефективності спільної діяльності (групова згуртованість, психологічна сумісність, спряцьованість).

• Визначення психологічних особливостей своєї майбутньої професійної діяльності (цілі й мотиви професійної діяльності; професійна спряцьованість особистості; професійно важливі якості та професійно-психологічна компетентність фахівця; проектування та управління власною майбутньою кар'єрою; передумови становлення та розвитку психології праці; особливості сучасного етапу розвитку психології праці; методи професіографії та вивчення трудової діяльності; експертна оцінка професійно значущих якостей; оцінювання та динаміка працездатності спеціалістів; професійне вигорання; професійні деформації особистості тощо).

На основі здійсненого аналізу результатів опитування студентів, активності тематичних обговорень у декількох соціальних мережах, нами виявлено, що активність і присутність умовно «сукупного індивіда» у соціальних мережах характеризується кількістю акаунтів у різних СМ, кількістю коментарів та зворотного зв'язку в СМ («коментажіною активністю»). А значимість такої активності має і конструктивний, і деструктивний характер. Конструктивні результати цифрової активності студента сприяють його саморозвитку, самопізнанню, підвищенню мотивації, соціального визнання, розвитку професійно значимих здібностей. Деструктивні результати цифрової активності мають демотиваційний вплив, спричиняють пригніченість, посилення відчуття особистісної невпевненості, або й нікчемності. Для уникнення таких впливів запропоновано розглядати участь у СМ з точки зору можливостей та конструктивізму: тематичні СМ, загальносуспільні СМ,

фахові/професійні СМ, галузеві СМ, й відповідно обирати цифрові площадки для своєї присутності з урахуванням власних потреб, інтересів, професійних та життєвих стратегій.

Виявлено також, що студенти з первинним досвідом господарської активності з більшим інтересом ставляться до процесу навчання, мають вищі показники відвідування он-лайн занять в умовах освітніх делокацій, більш охоче беруть участь у різноманітних опитуваннях і заходах самопізнання, будують власні життєві плани, мають більший горизонт цілепокладання (понад 2-х років). Такі мотиваційні передумови створюють для викладача можливості для розвитку соціальної та підприємницької творчості (entrepreneurial creativity) як складової підприємницької компетентності студентів [2].

Висновки

Психічне здоров'я є визначальним компонентом життєвої активності й продуктивної соціальної інтеграції кожної людини. В умовах соціальної турбулентності спостерігається тенденція до зниження соціального оптимізму, збільшення проявів психічних розладів та межових станів, які знижують ефективну функціональність та громадянську продуктивність членів соціуму.

До вагомих чинників психічного здоров'я за даними ВООЗ відносять такі детермінанти як індивідуальні атрибути (наприклад, здатність керувати власними думками, емоціями, поведінкою і взаємодією з іншими людьми), а також соціальні, культурні, економічні, політичні, екологічні фактори (наприклад, національна політика, соціальний захист, рівень життя, умови праці, соціальна підтримка оточуючих тощо).

Обґрунтовано, що першорядного значення в реалізації соціальної інтеграції та соціальної взаємодії (що є первинним чинником психічного здоров'я) має продуктивна економічна активність суспільної спряцьованості. Зазначено, що студенти, які мають первинний досвід господарської діяльності, демонструють кращу психологічну стійкість за показниками психічного здоров'я (тривожність, агресивність, нетерпимість, пригніченість тощо).

Встановлено, що в умовах воєнного конфлікту та соціальних локдаунів (делокацій) особливої вагомості набуває взаємодія у соціальних мережах, що для багатьох членів спільнот замінює реальну взаємодію. Виявлено, що студенти початкових курсів навчання переважно є учасниками загальносуспільних і тематичних (за хобі-інтересами) СМ. Запропоновано у процесі професійної підготовки студентів – майбутніх економістів

знайомити їх із роботою фахових і галузевих СМ, формувати цифрову грамотність у тому, щоб розуміти механізми управління масовою свідомістю та ефективно їх використовувати. В цьому напрямку також надавати студентам інформацію про особливості й відмінності таких цифрових інформаційних ресурсів як чати і форуми, тематичні канали, публічні та приватні канали.

Спільна підприємницька творчість соціального спрямування надає унікальну можливість поєднання поведінкових моделей «людини економічної» та «людини соціальної», узгодження рис раціоналістичних, егоїстичних, меркантильних із якостями соціальної нормативності, альтруїзму, ірраціональності, впливу т.зв. «людського чинника».

Література:

1. Adobe Creative Cloud. <https://www.adobe.com/ua/creativecloud/business/teams.html> (in English)
2. Banit, Y. (2019) Formuvannya pidpriemnytskoi kompetentnosti u protsesi profesiinnoi pidhotovky maibutnix ekonomistiv: osobystisno-diialnisnyi aspekt. *Molod i rynek : naukovyi zhurnal Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 8 (175). 129-135. [Banit, Y. Forming entrepreneurship competence in the process of practical oriented training of student: personal and individual's activity aspects. *Youth & market*. 2019. 8(175). 129-135. (in Ukrainian)] DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.179476>
3. Bauer, Kristel (2022) Bayep 4 Ways to Harness a Growth Mindset to Set Yourself Up for Success in 2023. [Electronic source]. URL: <https://www.entrepreneur.com/leadership/4-ways-to-harness-a-growth-mindset-to-set-yourself-up-for/440692> (24.12.2022) (in English)
4. Burus D. (2013) Creativity and Innovation: Your Keys to a Successful Organisation [Internet]. 2013. [Electronic source]. Available from: URL: huffingtonpost.com/danielburus/creativity-and-innovation_b_4149993.html (in English)
5. Competing on Creativity: Placing Ontario's Cities in North American Context 4.06.2016. [Electronic source]. URL: <https://policycommons.net/artifacts/636666/competing-on-creativity/1617983/> (in English)
6. Dvornyk, M. (2020). Psykholohichne blahopoluchchia osobystosti pid chas perekhodu vid viiny do myru. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*. 45. 79-87. [https://doi.org/10.33120/ssj.vi45\(48\).144](https://doi.org/10.33120/ssj.vi45(48).144) [M. Dvornyk. (2020). Personality's psychological well-being during the transition from war to peace. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. 3, 79-87]. (in Ukrainian).
7. Gardner, Deborah & Helmes, Edward. (1999). Locus of Control and Self-Directed Learning as Predictors of Wellbeing in the Elderly. *Australian Psychologist - AUST PSYCHOL*. 34. 99-103. <https://doi.org/10.1080/00050069908257436> (in English)
8. Guidance on community mental health services: promoting person-centred and rights-based approaches. Geneva: World Health Organization; 2021 (Guidance and technical packages on community mental health services: promoting person-centred and rights-based approaches). Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. [Electronic source]. URL : <https://www.who.int/publications/i/item/guidance-and-technical-packages-on-community-mental-health-services> (in English)
9. Heidrich, Susan & Ryff, C.D. (1993). PHYSICAL AND MENTAL HEALTH IN LATER LIFE - THE SELF-SYSTEM AS MEDIATOR. *Psychology and Aging*. 8. 327-338. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.8.3.327>.
10. Jang, Jeong-woo & Kashian, Nicole & Shin, Soo & Dai, Nancy & Walther, Joseph. (2017). Self-disclosure and liking in computer-mediated communication. *Computers in human behavior*. 71. 275-283. <https://www.sciencedirect.com/journal/computers-in-human-behavior/vol/71/suppl/C> DOI: 10.1016/j.chb.2017.01.041 (in English)
11. Yevropeiska deklaratsiia z okhorony psykhichnoho zdorovia (2005). EUR/04/5047810/6. [Electronic source]. URL: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0011/88598/E85445R.pdf
12. Karhina N. (2019). Hedonistychne ta eudemonistychne rozuminnia psykholohichnoho blahopoluchchia: perevahy u nedoliky. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*. 4, T. 1. [Karhina N. V. Hedonistic and eudemonistic understanding of psychological well-being: benefits and weaknesses. 4. part 1. [Electronic source]. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2019/part_1/7.pdf (in Ukrainian)]
13. Kaur Gurpreet (2022) How-entrepreneurial-creativity-leads-to-innovation (2022) [Electronic source]. URL: <https://www.entrepreneur.com/growing-a-business/how-entrepreneurial-creativity-leads-to-innovation/430221> (in English) (24/12/2022)
14. Klymchuk, V., Suvalo O. (2021). Okhorona psykhichnoho zdorovia u hromadakh. Posibnyk dlia mistsevykh koordynatsiinykh orhaniv. 32. [Electronic source]. URL: www.mh4u.in.ua [Klymchuk, V., Suvalo O. (2021). Protection of mental health in communities. Help for local coordinating bodies (in Ukrainian)]
15. Kontseptsiiia rozvytku okhorony psykhichnoho zdorovia v Ukraini na period do 2030 roku (2017). Skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 hrudnia 2017 r. № 1018-p. [Electronic source]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> [Concept for the development of mental health care in Ukraine for the period up to 2030 Approved to orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine on December 27, 2017 [Electronic source]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian)]

16. Levenets, N. (2021). Ekzystentsiini chynnyky subiektyvnoho blahopoluchchia u studentskoi molodi. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia Psykholohiia*. 70. 15-21. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2021-70-02> [Levenets, N. (2021). Existential Factors of Subjective Well-Being Among Student's Youth, *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. A Series of «Psychology»*. 70, 15-21. (in Ukrainian). <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2021-70-02>.]
17. Lefterov V.O. (2013). Problemy psykholohichnoho zdorovia ta nadannia psykholohichnykh posluh naselenniu. *Integrativna Antropologiya*. (22). 47-50. [Lefterov V.O. Problems of psychological health and provision of psychological services to the population. *Integrative Anthropology*. (22). 47-50] (in Ukrainian)]
18. Odeskyi oblasnyi tsentr hromadskoho zdorovia [Electronic source]. URL: <https://healthcenter.od.ua/psychichne-zdorovya/> [Odessa Regional Community Health Center. (in Ukrainian)]
19. Oades, L. G., Ozturk, C., Hou, H., & Slep, G. R. (2020). Wellbeing literacy: A language-use capability relevant to wellbeing outcomes of positive psychology interventions. *The Journal of Positive Psychology*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/17439760.2020.1789711>
20. Panagiotis E. Petrakis & Kyriaki I. Kafka (2016) Entrepreneurial Creativity and Growth. [Electronic source]. URL: <https://www.intechopen.com/chapters/52579> DOI: 10.5772/65453
21. Ryff, Carol & Heidrich, Susan. (1997). Experience and Well-being: Explorations on Domains of Life and How they Matter. *International Journal of Behavioral Development*. 20. 193-206. <https://doi.org/10.1080/016502597385289>
22. Ryff, C.D., & Keyes, C.L.M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 719–727. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719>
23. Sørensen, Tom & Mastekaasa, Arne & Kleiner, Robert & Sandanger, Inger & Bøe, Nils & Klepp, Olav. (2004). Local Community Mobilisation and Mental Health Promotion. *The International Journal of Mental Health Promotion*. 6. 5-16. <https://doi.org/10.1080/14623730.2004.9721939>
24. Ukrainian Startup Fund [Electronic source]. URL: : <https://usf.com.ua/online-mentorscience-business/>
25. World Health Organization (2021). Comprehensive mental health action plan 2013-2030. Всемирная организация здравоохранения (2021). [Electronic source]. URL: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/345301> . Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO (in English)
26. World Health Organization (2022). Vsesvitnia orhanizatsiia okhorony zdorovia. Instrument samodopomohy z planuvannia liudynoorientovanoho protsesu vidnovlennia psykhiichnoho zdorovia ta blahopoluchchia. Initsiatyva VOOZ QualityRights. Kopenhagen: Yevropeiske rehionalne biuro VOOZ 2022. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. [Electronic source]. URL: <https://www.who.int/ukraine/uk/publications/9789241516822> (in Ukrainian)
27. Zabarovska, S., Dubyna, L. (2022). Dynamika stanu psykholohichnoho blahopoluchchia uchnivskoi molodi zakladiv proftekhosvity Chernihivskoi oblasti u zviazku z viinoiu v Ukraini. *Psykholohichnyi zhurnal*. 8(4). 60-68. <https://doi.org/10.31108/1.2022.8.4.5>. [Zabarovska, S., & Dubyna, L. (2022). Dynamics of the state of psychological well-being of student youth in vocational education-al institutions of Chernigiv region in connection with war. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 8 (4), 60-68. <https://doi.org/10.31108/1.2022.8.4.5> (in Ukrainian)]

References:

1. Adobe Creative Cloud. <https://www.adobe.com/ua/creativecloud/business/teams.html> (in English)
2. Banit, Y. (2019) Formuvannia pidpriemnytskoi kompetentnosti u protsesi profesiinnoi pidhotovky maibutnix ekonomistiv: osobystisno-diialnisnyi aspekt. *Molod i rynek : naukovyi zhurnal Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 8 (175). 129-135. [Banit, Y. Forming entrepreneurship competence in the process of practical oriented training of student: personal and individual's activity aspects. *Youth & market*. 2019. 8(175). 129-135. (in Ukrainian)] DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.179476>
3. Bauer, Kristel (2022) Байэр 4 Ways to Harness a Growth Mindset to Set Yourself Up for Success in 2023. [Electronic source]. URL: <https://www.entrepreneur.com/leadership/4-ways-to-harness-a-growth-mindset-to-set-yourself-up-for/440692> (24.12.2022) (in English)
4. Burus D. (2013) Creativity and Innovation: Your Keys to a Successful Organisation [Internet]. 2013. [Electronic source]. Available from: URL: huffingtonpost.com/danielburus/creativity-and-innovation_b_4149993.html (in English)
5. Competing on Creativity: Placing Ontario's Cities in North American Context 4.06.2016. [Electronic source]. URL: <https://policycommons.net/artifacts/636666/competing-on-creativity/1617983/> (in English)
6. Dvornyk, M. (2020). Psykholohichne blahopoluchchia osobystosti pid chas perekhodu vid viiny do myru. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*. 45. 79-87. [https://doi.org/10.33120/ssj.vi45\(48\).144](https://doi.org/10.33120/ssj.vi45(48).144) [M. Dvornyk. (2020). Personality's psychological well-being during the transition from war to peace. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. 3, 79-87]. (in Ukrainian).
7. Gardner, Deborah & Helmes, Edward. (1999). Locus of Control and Self-Directed Learning as Predictors of Wellbeing in the Elderly. *Australian Psychologist - AUST PSYCHOL*. 34. 99-103. <https://doi.org/10.1080/00050069908257436> (in English)
8. Guidance on community mental health services: promoting person-centred and rights-based approaches. Geneva: World Health Organization; 2021 (Guidance and technical packages on community mental health

services: promoting person-centred and rights-based approaches). Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. [Electronic source]. URL : <https://www.who.int/publications/i/item/guidance-and-technical-packages-on-community-mental-health-services> (in English)

9. Heidrich, Susan & Ryff, C.D. (1993). PHYSICAL AND MENTAL HEALTH IN LATER LIFE - THE SELF-SYSTEM AS MEDIATOR. *Psychology and Aging*. 8. 327-338. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.8.3.327>.

10. Jang, Jeong-woo & Kashian, Nicole & Shin, Soo & Dai, Nancy & Walther, Joseph. (2017). Self-disclosure and liking in computer-mediated communication. *Computers in human behavior*. 71. 275-283. <https://www.sciencedirect.com/journal/computers-in-human-behavior/vol/71/suppl/C> DOI: 10.1016/j.chb.2017.01.041 (in English)

11. Yevropeiska deklaratsiia z okhorony psykhičnogo zdorovia (2005). EUR/04/5047810/6. [Electronic source]. URL: https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0011/88598/E85445R.pdf

12. Karhina N. (2019). Hedonistychne ta eudemonistychne rozuminnia psykholohičnogo blahopoluchchia: perevahy y nedoliky. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*. 4, T. 1. [Karhina N. V. Hedonistic and eudemonistic understanding of psychological well-being: benefits and weaknesses. 4. part 1. [Electronic source]. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2019/part_1/7.pdf (in Ukrainian)]

13. Kaur Gurpreet (2022) How-entrepreneurial-creativity-leads-to-innovation (2022) [Electronic source]. URL: <https://www.entrepreneur.com/growing-a-business/how-entrepreneurial-creativity-leads-to-innovation/430221> (in English) (24/12/2022)

14. Klymchuk, V., Suvalo O. (2021). Okhorona psykhičnogo zdorovia u hromadakh. Posibnyk dlia mistsevykh koordynatsiinykh orhaniv. 32. [Electronic source]. URL: www.mh4u.in.ua [Klymchuk, V., Suvalo O. (2021). Protection of mental health in communities. Help for local coordinating bodies (in Ukrainian)]

15. Kontsepsiia rozvytku okhorony psykhičnogo zdorovia v Ukraini na period do 2030 roku (2017). Skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 hrudnia 2017 r. № 1018-p. [Electronic source]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> [Concept for the development of mental health care in Ukraine for the period up to 2030 Approved to orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine on December 27, 2017 [Electronic source]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian)]

16. Levenets, N. (2021). Ekzystentsiini chynnyky subiektyvnoho blahopoluchchia u studentskoi molodi. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia Psykholohiia*. 70. 15-21. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2021-70-02> [Levenets, N. (2021). Existential Factors of Subjective Well-Being Among Student's Youth, *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. A Series of «Psychology»*. 70, 15-21. (in Ukrainian). <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2021-70-02>.]

17. Lefterov V.O. (2013). Problemy psykholohičnogo zdorovia ta nadannia psykholohičnykh posluh naseleenni. *Integrativna Antropologija*. (22). 47-50. [Lefterov V.O. Problems of psychological health and provision of psychological services to the population. *Integrative Anthropology*. (22). 47-50] (in Ukrainian)]

18. Odeskyi oblasnyi tsentr hromadskoho zdorovia [Electronic source]. URL: <https://healthcenter.od.ua/psychichne-zdorovya/> [Odessa Regional Community Health Center. (in Ukrainian)]

19. Oades, L. G., Ozturk, C., Hou, H., & Slemm, G. R. (2020). Wellbeing literacy: A language-use capability relevant to wellbeing outcomes of positive psychology interventions. *The Journal of Positive Psychology*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/17439760.2020.1789711>

20. Panagiotis E. Petrakis & Kyriaki I. Kafka (2016) Entrepreneurial Creativity and Growth. [Electronic source]. URL: <https://www.intechopen.com/chapters/52579> DOI: 10.5772/65453

21. Ryff, Carol & Heidrich, Susan. (1997). Experience and Well-being: Explorations on Domains of Life and How they Matter. *International Journal of Behavioral Development*. 20. 193-206. <https://doi.org/10.1080/016502597385289>

22. Ryff, C.D., & Keyes, C.L.M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 719–727. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719>

23. Sørensen, Tom & Mastekaasa, Arne & Kleiner, Robert & Sandanger, Inger & Bøe, Nils & Klepp, Olav. (2004). Local Community Mobilisation and Mental Health Promotion. *The International Journal of Mental Health Promotion*. 6. 5-16. <https://doi.org/10.1080/14623730.2004.9721939>

24. Ukrainian Startup Fund [Electronic source]. URL: : <https://usf.com.ua/online-mentorscience-business/>

25. World Health Organization (2021). Comprehensive mental health action plan 2013-2030. Всемирная организация здравоохранения (2021). [Electronic source]. URL: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/345301> . Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO (in English)

26. World Health Organization (2022). Vsesvitnia orhanizatsiia okhorony zdorovia. Instrument samodopomohy z planuvannia liudynoorientovanoho protsesu vidnovlennia psykhičnogo zdorovia ta blahopoluchchia. Initsiatyva VOOZ QualityRights. Kopenhagen: Yevropeiske rehionalne biuro VOOZ 2022. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. [Electronic source]. URL: <https://www.who.int/ukraine/uk/publications/9789241516822> (in Ukrainian)

27. Zabarovska, S., Dubyna, L. (2022). Dynamika stanu psykholohičnogo blahopoluchchia uchnivskoi molodi zakladiv proftekhosvity Chernihivskoi oblasti u zviazku z viinoiu v Ukraini. *Psykholohičnyi zhurnal*. 8(4). 60-68. <https://doi.org/10.31108/1.2022.8.4.5>. [Zabarovska, S., & Dubyna, L. (2022). Dynamics of the state of psychological well-being of student youth in vocational education-al institutions of Chernigiv region in connection with war. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 8 (4), 60-68. <https://doi.org/10.31108/1.2022.8.4.5> (in Ukrainian)]